

9 paskaita. Planas

- Kalbos atsiradimas ir mirtis
(perkelta iš ankstesnės paskaitos)
- Genetinė ir tipologinė kalbų klasifikacija

- Kalbotyros šakos ir metodai
- Pagrindinės kalbotyros kryptys (mokyklos)

Naujų kalbų atsiradimas

Kalbų skilimas

Augant kalbėtojų **bendruomenei** ir **vykstant** įvairių lygmenų **pokyčiams** atsiranda **kalbos variantų** (geografinių: dialektų (tarmių), socialinių: sociolektų ir pan.)

Tokiu būdu atsirandančioms naujoms kalboms paprastai padeda kalbėtojų **bendruomenės izoliacija** (migracija, politinis savarankiškumas)

Plg.: lietuvių k. (žemaičių ir aukštaičių tarmės), serbų-kroatų k. -> serbų, kroatų (ir bosnių) kalbos, anglų k. variantai ir kt.

Naujų kalbų atsiradimas

Kalbų su(si)liejimas

Jei tenka bendrauti žmonėms, **nemokantiems abiem pusėms suprantamų kalbų**, gali atsirasti mišrių kalbų, dar vadinamų **pidžin(ais)** (angl. *pidgin*) siejama su kolonizacija, nenuolatiniais prekybos ir profesiniais santykiais)

Jei tokią kalbą kalbėtojai išmoksta **kaip gimtąją**, ji jau vadinama **kreoline** (*kreolų*, angl. *creole*) kalba

Palyginus su *pidžinu*, jos gramatinė struktūra paprastai sudėtingesnė, žodynas platesnis

Naujų kalbų atsiradimas: tok pisin

Tok pisin – pidžinas, tapęs kreoline kalba (Pāpua Naujoji Gvinėja, 4 mln. moka kaip antrąją)

Susiformavo iš anglų, vokiečių, portugalų ir vietinių kalbų (pagrindas – anglų)

Gramatinės struktūros pavyzdžiai:

1. Būtašis laikas žymimas žodžiu *bin* (< angl. *been*): *Na praim ministra i **bin tok** olsem – And the prime minister **spoke** thus*
2. Įvykio aspektas (veikslas) žymimas žodžiu *pinis* (< angl. *finish*): *Em i lusim bot **pinis** – He had **got out** of the boat*

Naujų kalbų atsiradimas: Tok pisin

Papa bilong mi-pela

Tėvas iš aš-PL

Yu stap long heven

Tu būti ant dangus

Nem bilong yu

Vardas iš tu

i mas i stap holi

CONT turi CONT būti šventas

Kingdom bilong yu i mas i kam

...

Kalbos mirtis

Kalbos mirtis – kritinis tam tikros kalbos vartotojų skaičiaus sumažėjimas

Paprastai **kalbėtojai būna** (mažiausiai) **dvikalbiai**, viena kalba ilgainiui pradedama vartoti vis mažiau, ja kalbančiųjų amžiaus vidurkis didėja

Mirusia kalba galima laikyti ir tam tikrą kalbos vystymosi stadiją ar skilimą į kelias kalbas (plg. lotynų k. → liaudies lot. → romanų k.; t. p. atskiros stadijos: sen. vok. aukšt., sen. rus., sen. liet. ir t. t.)

T. p. plg. žargoną, tarmės praradimą, kalbos silpimą emigravus ir pan.

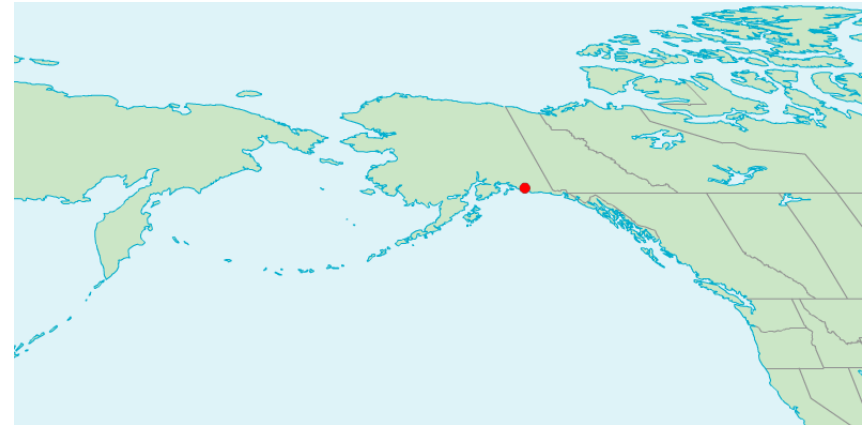
Kalbos mirtis (pavyzdys)

2008 01 24: Last Alaska
language (Eyak)
speaker dies

A woman believed to be
the last native speaker
of the **Eyak** language
in the north-western
US state of Alaska has
died at the age of 89
(<http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/7206411.stm>)

[Alaska Native Language
Center](http://www.uaf.edu/anlc/)

<http://www.uaf.edu/anlc/>



Kalbos mirtis (pavyzdys)

2010 02 04: The last speaker of an ancient language in India's Andaman Islands has died at the age of about 85

http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/8498534.stm

Nuotrauka ir žemėlapis:
BBC

Plačiau apie andamanų kalbas:
<http://www.andamane.se.net/>



Genetinė kalbų klasifikacija

1. Kalboms skylant į dialektus, o iš šių vystantis naujoms kalboms, susidaro kalbų giminės, dar vadinamos **kalbų šeimomis** (tai stambiausias genetinės klasifikacijos vienetas, pvz.: indoeuropiečių, uraliečių, altajiečių ir kt.)
2. Smulkesnis giminiškų kalbų pluoštas vadinamas **šaka** (pvz.: baltų kalbos, slavų kalbos, germanų kalbos, finų kalbos ir kt.)

Genetinė kalbų klasifikacija

- Šakose dar skiriamos **kalbų grupės** (pvz.: rytų ir vakarų baltai, rytų, vakarų ir pietų slavai, Permės, Volgos ir Baltijos finai ir kt.)
- **Šiuos klasifikacinius vienetus ne visada galima tiksliai pritaikyti** (priklauso nuo šeimos diferenciacijos, kalbų ištyrimo laipsnio)

Indoeuropiečių kalbų šeima (neišsamiai)

Baltų kalbos (*šaka*)

1. **Rytų** (*grupė*) (lietuvių, latvių; †kuršių, †žiemgalių, †sėlių)
2. **Vakarų** (*grupė*) (†prūsų; †jotvingių)

Slavų kalbos (*šaka*)

1. **Rytų** (baltarusių (gudų), rusų, ukrainiečių)
2. **Vakarų** (lenkų, čekų, slovaku; kašubų (Lenkijoje), †polabų, sorbų (arba lužitėnų): aukštaičių ir žemaičių (Vokietijoje))
3. **Pietų** (slovėnų, serbų, kroatų, bulgarų, makedonų)

Germanų kalbos (*šaka*)

1. Šiaurės (danų, švedų, norvegų, islandų, farerų)
2. Vakarų (anglų, vokiečių, olandų, fryzų, flamandų)
3. Rytų (†gotų, †vandalų, †burgundų)

Indoeuropiečių kalbų šeima (neišsamiai)

- 4. Italikų ir romanų** (lotynų → liaud. lot. → italų, prancūzų, ispanų, portugalų, ... (kartais dar skiriamos grupės))
- 5. Keltų** (airių, škotų, ...)
- 6. Indų ir iranėnų** (indų: †vedų → (klasikinis) sanskritas, hindi, ...; iranėnų: †Avestos, farsi (naujoji persų), ...)
- 7. †Anatolų** (hetitų, luvių, ...)
- 8. †Tocharų** (tocharų A, tocharų B)
- 9. Graikų kalba**
- 10. Armėnų kalba**
- 11. Albanų kalba**

Genetinė kalbų klasifikacija

Kalbų **giminystė nustatoma lyginant** – giminiškos kalbos turi fonetikos, morfologijos, sintaksės ir leksikos bendrybių: kuo artimesnės, tuo daugiau (NB: skirti skolinius!)

Plg. ypač skaitvardžius, giminystės terminus, kūno dalių pavadinimus, pvz.:

liet. **brólis** (dar plg. **broter-ėlis** ‚brolelis‘, **bróter-auti** ‚draugauti‘), latv. **brālis**, pr. **brote**, **brāti**; s. bažn. sl. **bratъ**, **bratrъ**, rus. **бpам**, lenk. **brat**, bulg. **бpам**, sanskr. **bhrātā**, Avestos **brātar-**, gr. **φpάτηp** ‚brolijos narys‘ (‚brolis‘ – ἀδελφός), lot. **frāter**, got. **broþar**, arm. **eibair**, s. air. **brāthir**, toch. A **pracar**, toch. B **procer** (< ***b^hrāter-** < ***b^hréh2ter-**)

Tipologinė kalbų klasifikacija

Kalbos gali turėti **bendrų bruožų ir ne dėl genetinių ryšių**

Tuomet kalbame apie jų (konkrečiai — apie tam tikrų jų ypatybių) **tipus**, tuo domisi **kalbų** (lingvistinė) **tipologija**

Tipologinė kalbų klasifikacija

Kalbų tipų pavyzdžiai (žiūrint skirtingų lygmenų):

- kalbos su SOV tvarka
- agliutinacinės kalbos
- akuzatyvinės ir ergatyvinės kalbos (tai tam tikros linksnių sistemos)
- kalbos su tonais

ir pan.

World Atlas of Language Structures, wals.info
(tipologinių duomenų bazė)

Pagrindinės kalbotyros šakos

Pagal mūsų nagrinėtus kalbos lygmenis:

Sintaksė (žodžių junginiai ir sakiniai)

Morfologija (apima ne tik gramatines, bet ir darybines kategorijas ir jų raišką)

Fonetika ir fonologija (garsinis kalbos pavidalas)

Semantika (paprastai leksemų reikšmių planas; taip pat gramatinių kategorijų, sintaksės reiškinių)

Pragmatika (kalbos vienetų vartoseną ir jos semantiką)

Leksikologija (leksemų semantika, plg. semantika)

Teksto lingvistika (teksto sandaros ypatybės, neaptarėme)

Pagrindinės kalbotyros šakos

Taip pat: **etnolingvistika** (antropologinė lingvistika), **sociolingvistika**, **psicholingvistika** (plg. afaziją, kalbų išmokimą/įsisavinimą), **neurolingvistika** (plg. afaziją), **istorinė (lyginamoji) kalbotyra**, **kalbų tipologija** ir kt.

Kalbotyros metodikos pagrindai

- Tiriamų kalbų **kiekis**: viena / kelios
- Kalbų **giminystė**: tipologinis / genetinis lyginimas
- **Sinchronija / diachronija**
(kalbos dabartis / istorinis požiūris)

Kalbotyros metodikos pagrindai

- Duomenų **šaltiniai**
natūralūs (šnekamoji, rašytinė); didelės jų
sankaupos — **tekstynai** (korpusai;
tekstynų lingvistika)
apklausos / kalbiniai eksperimentai
(psicholingvistika)
- **Duomenų apdorojimas**
statistiniai metodai, modeliavimo galimybės;
kompiuterinė kalbotyra

Pagrindinės kalbotyros kryptys

Struktūralizmas, struktūrinė kalbotyra

Kalba kaip **reikšminių elementų struktūra, kur tie elementai nusakomi per jų tarpusavio santykius**

Stipri Ferdinando de Saussure'o įtaka (sinchronija ir diachronija, sintagminiai ir paradigminiai santykiai): Leonardas Bloomfieldas, Nikolajus Trubeckojus, Romanas Jakobsonas ir kiti

Pagrindinės kalbotyros kryptys

Generatyvinė gramatika

Kalba kaip **taisyklių rinkinys, leidžiantis kurti (generuoti) gramatiškus sakinius** (ir apskritai sudėtingesnius vienetus iš paprastesnių);

Sintaksinių principų viršenybė (taikomi fonologijoje, morfologijoje, leksikologijoje)

Noamas Chomskis (Noam Chomsky) ir jo pasekėjai

Pagrindinės kalbotyros kryptys

Funkcinė gramatika

Kalbos elementų **analizė, sutelkta į jų funkciją** (paskirtį); **kaip kalbinės reikšmės perteikiamos pasitelkiant įvairių lygmenų kalbinės raiškos priemones**

Praho struktūralistai (Nikolajus Trubeckojus, Romanas Jakobsonas), Simonas C. Dikas, Michaelas Halliday'us ir kiti

Pagrindinės kalbotyros kryptys

Kognityvinė kalbotyra

Kalbinė veikla kaip žmogaus bendrųjų kognityvinių (pažintinių ir mąstomųjų) gebėjimų dalis

Erdvinio mąstymo / suvokimo svarba (erdvės metafora, plg. laikas), prototipai (pereinamieji reiškiniai)

Ronaldas W. Langackeris, George'as P. Lakoffas